

SARTRE'DA VARLIK VE KAYNAĞI PROBLEMİ

Zeki ÖZCAN*

ÖZET

Tasvirici ontolojisini, Husserlci fenomenoloji üzerine kurmak isteyen Egzistansiyalist Fransız filozofu Sartre, bütün gerçekliğin, duyulur nesnelere, algılayan bilinçten ibaret olduğunu ileri sürer. Algılanabilir nesnelere, bize, özlerini teşkil etmemize yarayan fenomenlerin içinde görünür. Oysa bilinç, kendi adına, varolan nesnelere görünüşlerini etkin olarak yakalamaya çalışır. Bu sözde düalist ontoloji, pour-soi varlığı, kendisinin simetrik biçimde zıddı olduğu, tam, dolu ve zorunsuz olan en-soi varlıktan ayırdeder. İster en-soi, ister pour-soi olsun; varlık dünyada, sadece, bütün yaratma hipotezini dışta bırakmamızı gerektirecek bir tarzda bulunmaktadır. Sartre'a göre yaratmacılık, varlığı anlaşılmasız kılmanın yanında, onu, asla çıkarmıyacağı Tanrı'nın özneliği içine yerleştirir. Gerçekte Sartre'ın fenomenolojik yöntem, bize böyle bir sonuç çıkarmaya izni vermediği halde; kendi ilkelerine bağlı kalmayan bu ontoloji, yaratmacılık karşısı olmanın gizli tehlikelerini görmüyormuş gibi davranır.

RÉSUMÉ

Sur la phénoménologie husserlienne, en voulant fonder son ontologie descriptive, Sartre, philosophe existentialiste français, soutient que ce sont des choses sensibles et la conscience percevante qui constituent toute la réalité. Dans leur passivité, les objets perceptibles nous apparaissent à travers phénomènes grâce auxquelles nous pouvons en connaître l'essence. Or, la conscience cherche activement

* Araş. Gör.; U.Ü. İlahiyat Fak. Din Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı.

à saisir les manifestations des choses existantes pour son compte. Cette ontologie, soi-disant dualiste, distingue l'être en-soi, complét, plein, contingent, de l'être pour-soi, symétriquement opposé à celui-là. Dans le monde, soit en-soi, soit pour-soi, l'être n'existe que de manière que nous devons exclure toute hypothèse de la création théologique. Car, pour Sartre, le créationisme, non seulement trouble l'être, mais il le met dans la subjectivité éternelle de Dieu d'ou il ne sortira jamais. En effet, malgré que la méthode phénoménologique sartrienne ne nous permet pas de tirer une telle conséquence, cette ontologie infidèle à ses propres principes, fait semblant de ne pas voir l'écueil de l'anticréationisme.

Bilindiği gibi Sartre, ülkemizde, daha çok roman, tiyatro ve deneme türünde yazdığı, çoğu dilimize çevrilen edebî eserleriyle ve hakkında oldukça fazla denebilecek yazılmış yazılarıyla tanınmaktadır. Ancak o bir edebiyatçı olduğu kadar, hatta biraz fazla, bir filozoftur ve edebî başarılarını da bu sonuncu nosyonuna borçludur. Biz bu yazımızda onu sadece filozof olarak ele alıp, kısaca ontolojisi üzerinde durmaya çalışacağız.

Sartre "Varlık ve Yokluk" adlı en önemli felsefî eserinde ontolojisinin adını koyar: Fenomenolojik ontoloji. Bu bakımdan O, aşağıda değineceğimiz gibi spekülâtif felsefeye kökten karşıdır. Fenomenolojik olmanın yanında bu ontoloji, ayrıca düalisttir. Çünkü burada varlıklar "en-soi" (kendinde) varlık ve "pour-soi" (kendisi için) varlık olmak üzere ikiye ayrılır. Fenomenolojik ontoloji düalizminin, Platon'un "duyulur" ve "düşünülür"; Aristo'nun "güç halinde" ve "fiil halinde" varlık düalizmiyle; Descartes'ın "sonlu" ve "sonsuz" cevher düalizmine nicelik açısından benzediği söylenebilir; fakat bütün bu ontolojilerden, varlıkları tasvir edici tutumuyla da ayrılır.

Öyle görünüyor ki tasvirçiliğine rağmen Sartre ontolojisi, varlıkları sadece "nesne" ve "bilinç" diye ikiye ayırırken oldukça global ve realiteyi daha az yansıtan bir tasnifi benimsemektedir. Bu yüzden de onun, kullandığı metod, daha zengin ve daha az itiraz götürür tasnife elverişli olduğu halde, bunu yapmadığı şeklinde haklı bir itirazla karşılaşma ihtimali vardır. Bu itirazcılar, "Materyalizmden, Hegelcilikten usanmış, onlarda dertlerine deva bulamayan; öte yandan Pozitivizmi darlığından ötürü kabul edemeyen kimselere yeni ufuklar açan fenomenoloji"¹ metodu sayesinde daha geniş varlık sferine sahip, Alman filozof Nicolai Hartmann'ın Yeni Ontolojisini örnek gösterebilirler. Kanaatımızca bunda doğruluk payı da yok değildir. Çünkü Hartmann'ın maddî, uzvî, rûhî ve manevî

1 Hızır, Nusret, Felsefe Yazıları, 2.B. Çağdaş Yayınları, Arpaz Matbaası Tesisleri, İstanbul, 1981, s. 81.

varlık tabakaları², Sartre'ın "en-soi" ve "pour-soi" varlıklarından realiteyi daha çok kapsayıcı gibi görünmektedir.

Sartre'ın açıklayıcı (explicative) değil de tasvirici (descriptive) bir metodu benimsemesinin nedenini anlamak pek zor değildir. Ona göre eski ontolojiler, yani fenomenolojik olmayan ve mantığa dayalı ontolojiler varlığı bulanıklaştırmakta, tanınmaz hale getirmekte; üstelik bu konuda yapılan tartışmalar da insanı bir çıkmaza sokmaktadır³. Böyle bir durumun önüne geçebilmek, gerçekçi varlık anlayışına sahip olabilmek için, fenomenlerin arka plânı üzerine spekülasyon yapma yerine, varolanı sadece görüldüğü gibi tasvir etmelidir. Çünkü varlıkta öz ve görünüş birbirinden ayrı şeyler değil; tersine aynı vakıanın iki ayrı sözle ifade edilmesidir. "Görünüş özü gizlemez; ortaya çıkarır. Görünen şey özdür."⁴ Sartre'a bu görüşünü temellendirmede, Almanya'da bulunduğu sırada, bizzat Husserl'den öğrendiği fenomenoloji çok yardım edecektir. Ancak bu amacın ne ölçüde gerçekleştiği, filozofun ilkelerine ne kadar bağlı kaldığı, yani spekülasyondan tamamıyla uzak durup durmadığı bir soru olarak sorulabilir.

İlk defa Saint Thomas'nın ortaya attığı, varoluş (existence) ve özün (essence) birbirinden ayrı olduğu⁵ görüşünü çıkış noktası yapan bütün egzistansiyalistler gibi Sartre için de varoluş esastır; öz varlığa sonradan katılan bir mahiyettir ve sadece gölge olaydır (épiphénomène). Varoluşçu prensiplerle fenomenolojik metod, onun bir metafizik kurmasına engel olmuştur. "Eğer Sartre, fenomenlerin ötesinde özlü varlığa kadar gitseydi, yani tahlilini özlü varlığa kadar sürdürseydi bir metafizik meydana getirebilir, objektif değerlere ulaşabilirdi⁶. Bu açıklamalardan sonra şimdi, Sartre ontolojisinin genel çizgilerini anlatmaya geçebiliriz.

Bu ontoloji bütünüyle, yokluğun imkânsızlığını savunduğundan "varlıkçı" dir. Çünkü filozofa göre "varlık" her taraftadır. Nesnelere, ister katıldığı, ister pay aldığı şey olsun, "varlık", zıddı olan yokluğu bile kaplar, ondan önce ve onun temelidir. Sartre bunun, varlığın, yokluğa sadece mantıkî bir öncelik hakkı bulunduğu değil; fakat yokluğun etkinliğini varlıktan aldığı anlamıyla geldiğini açıkça söylemektedir⁷. O, bundan dolayı mutlak bir yokluktan söz etmez ve yokluk denince, ancak nesnelere bir hali olan bulunmayışı (absence), eksik oluşu (manque) veya yoksunluğu (privation) kasteder. Varolmak için bir şeye muhtaç olan yokluk, mutlak yokluk değildir.

2 Hartmann, Nicolai, "Almanya'da Yeni Ontoloji Cereyanı", Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Arkivi Dergisi, c. I, s. I, 1945, s. 18.

3 Sartre, J.P., L' être et le Néant, Librairie Gallimard, Paris, 1965, p. 10.

4 Sartre, a.g.e., p. 12.

5 Gilson, Etienne, Philosophie au Moyen A.g.e., Librairie Payot, Paris, 1947, p. 332.

6 Moeller, Charles, J.P. Sartre ve Tabiatüstünün Bilinmemesi, Çev. Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1979, s. 38.

7 Sartre, a.g.e., p. 52.

Görünüme çıkabilmeleri için, nesnelere varlığın bulunması zorunludur. Bu zorunluluğun, ne nesne, ne de zaman bakımından hiçbir istisnası yoktur. Çünkü varlık, "diğer strüktürler arasında bir strüktür ve objenin bir ânı değildir. Bütün strüktürlerin ve anların temelidir; fenomenlerin üzerinde görüldüğü bir zemindir"⁸ Ontolojik bakımdan varlığın tanımlanması imkânsızdır. Çünkü varlık sorulabilen en son şeydir ve en son olan şey de hiçbir zaman tanımlanamaz⁹. Bundan dolayı Sartre göre, varlığın varlık olarak (en tant qu'être) bir değeri yoktur. Onun ontolojisinin konusu olan varlık, "en-soi" veya "pour-soi" adını verdiği, bütün varoluşu ve özüyle birlikte görünen (apparent) ve görüldüğü şekilde olan ferdî varlıklardır.

Sartre'in iki varlık türünden birinin adı olan "en-soi" (kendinde) deyimini, bilindiği gibi, Alman düşünür Kant, kendine dönemeyen doğal varlığı anlatmak için "Dig An Sich" şeklinde kullanmıştır. Egzistansiyalist filozof da kritikçi filozof gibi, nesnel varlıkları aynı deyimle karşılar. Ancak onun "en-soi" varlığa yüklediği anlam, Kant'ın verdiği anlamdan farklıdır. "En-soi" varlık, Kant'a göre hem fenomenal, hem de noumenal alanı barındırdığı halde, Sartre için sadece görünen ve görünen yüzünün ardında hiçbir arka plâni olmayan varlıktır.

Sartre'in "en-soi" varlığı kendi kendisiyle uygunluk halindedir, "ne ise odur" (il est ce qu'il est)¹⁰. Bu, "varlık, kendinin aynıdır" diye de ifade edilebilir ve tam karşılığını da $A \rightleftharpoons A$ şeklinde formüleleştirilen aynılık prensibinde bulur. Kendinin aynı olan "en-soi" varlık, tıpkı monadlar gibi, içine kapalı ve izole edilmiştir. Ama bu izolasyon ondan hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü o, tamamlanmış (complét) ve doludur (plein). Tam ve dolu olmak, oluşunu tamamlamak; alacağı en son şekli almak demektir. Bundan dolayı "en-soi" varlık her türlü değişmeden ve oluştan uzaktır.

Bu varlık ayrıca zorunsuzdur (contingent). Yalnız zorunsuzluğun Sartre'da özel bir anlamı vardır ve varolmak için kendine de başka varlığa da bağımlı olmama yani nedensiz olma demektir. Şu cümle onun zorunsuz varlık ve zorunsuzluk hakkındaki görüşünü oldukça net biçimde dile getirir: "Fenomenal bir varlık, varlık olarak başka bir varlıktan doğmuş değildir; varlık nedenini kendi içinde de taşımaz. İşte varlık nedeni başkası olmayan varlık, bizim "en-soi" dediğimiz zorunsuz varlıktır"¹¹.

"En-soi" varlık sadece vardır. O ne Nicolas Berdiaeff'in nesnelleştirilmiş (objectvé), ne de Bergson'un sürekli akıp giden (habitué) varlığına benzer. Bu,

8 Sartre, a.g.e., p. 49.

9 Tunalı, İsmail, Sanat Ontolojisi, 2.B. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1515, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1971, s. 17.

10 Sartre, a.g.e., p. 30.

11 Sartre, a.g.e., p. 34.

her varoluşa (existence), hatta, bizdeki subjektif varoluşa bile üstünlüğü olan, Sartre tarafından, bu görünüşünden dolayı yer yer, saçmalık ve anlamsızlık olarak nitelenen, Greklerdeki "apeiron" düşüncesini hatırlatan "ilk varlık" tır.

"Pour-soi" varlığa gelince: O, ikinci derecede bir varlıktır. Bir varlık olmaktan çok, varlık umududur (espoir de l'être). Ontolojik bakımdan da belirsizdir (ambigu). Bir anlamda varlıktan daha az bir şeydir. Çünkü o, varlığın basınçtan kurtarılmasıdır. "En-soi" varlığın simetrik tezadı olan yapısıyla, kendine intibaktan yoksundur¹².

"Pour-soi" varlığın varlık şartı, bir şeyde görünmezdir. Bu özelliğiyle, her zaman, görünebilmek için "en-soi" varlığa muhtaçtır. "En-soi" sız "pour-soi" varlık, formsuz bir renk, tınısız bir ses gibidir. "Pour-soi" varlık, tek tek nesnelere görünürken, aynı zamanda, nesnelere bulunduğu dünyada da görünmüş olur. Süreklilik ve süreksizlik terimleriyle ifade edilemeyen bu varlık, aynılığın (identité) saf bir yadsınması (négation) olup, olduğu şey değildir (il n'est pas ce qu'il est); tersine olmadığı şeydir (il est ce qu'il n'est pas). Onun olduğu şey olmaması; olmadığı şey olması, yapısını mümkün (contingent) karakterli kıldığı gibi, ona, eksik yapısını daha zengin niteliklerle doldurma fırsatını da vermektedir.

Saf bir yadsınma oluşu, "pour-soi" varlığı, sun'i bir varlık yapar. Bununla birlikte, O gerçek varlık olmayı da daima özler. Bir ideal olarak "en-soi" varlık olmayı düşünür¹³. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için, kendi dışına çıkıp, kaygan ve yapışkan bir varlık olan "en-soi" varlığa tutunarak, "pour-soi-en-soi" varlık haline gelmeye çalışır. "Pour-soi" varlığın bu idealine Sartre, Tanrı olma ideali demektedir. Tanrı olma bir ideal olmakla birlikte "pour-soi" varlığı içinde taşıyan insanın vazgeçemediği bir yöneliştir. Bu yöneliş, bütün bağlamları ve şartları içinde, insanı karakterize eder. Çünkü Sartre için "insan olmak, Tanrı olmaya yönelmektir (être homme, c'est tendre à être dieu)"¹⁴.

Bu genel açıklamadan sonra, Sartre'da varlığın kaynağı problemine geçebiliriz. Olanı olduğu gibi göstermek; fenomenleri, sadece bilince yansdıkları şekilde tasvir etmek amacıyla olan filozofun bilincinin hareket biçimi, yatay (horizontal) olup, bütün epistemolojik faaliyet bilgi konusu olan nesnelere yüzeyinde cereyan eder. O, düşey (vertical) doğrultuyu, buna paralel olarak, derinlik araştırmasını ihmâl eder; diğer deyişle, varlık problemini bir metafizikçiden çok, fizikçi tavrıyla çözmeye çalışır. Metafizik bir soru olan "niçin" sorusunun cevabı yerine, fenomenleri ilgilendiren "nasıl" sorusunun cevabını arar. Ancak, ona yalın anlamda fizikçi de denemez. Çünkü varlığa "nasıl" sorusunu sormakla birlikte, pozitif metodu da kullanmaz.

12 Sartre, a.g.e., p. 229.

13 Sartre, a.g.e., p. 712.

14 Sartre, a.g.e., p. 653.

Sartre, metafiziğin klâsik metodlarını benimsemediği gibi, problemlerini de benimsemez. Bundan dolayı, varlığın kaynağı konusu üzerinde yeterince durmaz; geçiştirmeye çalışır. "Varlık ve Yokluk" adlı eserinde, bu konuya ilişkin satırların azlığı göz önüne getirilirse, yargımızın hiç de haksız olmadığı anlaşılır. Fakat biz, az da olsa, filozofun söylediklerinden yola çıkarak, konumuzu soruşturma amacındayız.

Filozof, varlığın kaynağı problemini "varlık niçin vardır (pourquoi est-ce qu'il ya de l'être)?"¹⁵ sorusuyla ortaya koyar. Bu soru cümlesinden iki yan problem çıkarır: "Varlığı olmak (avoir de l'être)" ve "niçin olmak". Sonra, ikincisinin, gerçek veya sözde problem olup olmadığı konusunu araştırır ve sonunda şu yargıya varır: "Niçin sorusunun hiçbir anlamı yoktur. Çünkü, gerçekte bütün niçinler varlıktan sonradır"¹⁶ Aslında Sartre, bu cümle ile, varlığın kaynağı problemini çözmüş olmuyor, böyle bir problemin varlığını kabûl etmiyor.

Ancak, "bütün niçinler varlıktan sonradır" derken, kaynak probleminin, sözde problem olduğu yeterince ispat edilmiş değildir. Sebep ifade eden ve bir şeyin, başka bir varlıkla ilişkisini araştıran "niçin" sorusunun cevabını, zaman bildiren ifadeyle vermektedir. Bir zarf ve bağlaç olarak "niçin (pourquoi), hangi sebepten dolayı (pour quelle raison)"¹⁷ anlamına gelir. O zaman aynı soruyu soracak olursak, problem, "varlık, hangi sebepten dolayı vardır?" şeklinde ortaya konabilir. Bu durumda verilen cevabın, soruyla ilgisiz olduğunu kolaylıkla görmekteyiz.

"Niçin"in varlıktan sonra olması kaçınılmazdır. Çünkü, olmayan bir şeyin değil; ancak olan bir şeyin sebebi araştırılabilir. Bu konuda filozofa katılmamak imkânsızdır. Ama, ister metafizik, ister fizik anlamda alınmış olsun, causalité (nedensellik) prensibinin bir realite olduğunu da görmemezlikten gelemeyiz. Ve biz, Sartre'da varlığın kaynağının ne olduğunun cevabını bulamıyoruz.

Dikkati çeken diğer bir konu, varlığın kaynağı problemini ortaya koyarken, filozofun, "être" kelimesini kullanması, fenomenolojik çözümlemelerindeyse, varlık anlamına gelen bu kelimenin yerine daha özel, belirli ve nesnel bir varlık anlamına gelen "existant" kelimesini tercih etmesidir. Filozofun konuya ilişkin yargısı, "être" ve "existant" kelimelerinin ayırımına dayanmaktadır. Onun, yargısındaki haklılığını belirleyebilmek için, bu kelimelere daha yakından bakalım. "Être", sözlükte, varolma olgusu (fait d'être), yaşayan ve canlı (ce qui est vivant et animé) demektir. "Existant" ise, Lâtince, varlığa çıkmak anlamına gelen "ek-sister" fiilinin Fransızca şekli olan, "exister" kökünden türemiş olup, varolan (qui existe), bir gerçekliği olan (qui a une réalité) ve halen varolan (qui existe actuel-

15 Sartre, a.g.e., p. 713.

16 Sartre, a.g.e., p. 713.

17 Larousse de Poche Librairie Larousse, Paris, 1979.

lement) demektir¹⁸. Bu anlamların ışığında Sartre'ın sorusunu yeniden soralım ve cevabının uygunluğunu araştıralım.

Buna göre "varlık niçin vardır?" demek, a- Varolma olgusu niçin vardır?, b- Yaşayan ve canlı varlık niçin vardır? demektir. Niçinini araştırdığımız varlık, varolma olgusu anlamına gelen varlık olamaz. Çünkü, varolma olgusu, gerçek bir varlık değildir; ferdî varlıklardan bağımsız bir varlığı yoktur. O halde, kaynağını araştırdığımız varlık, yaşayan ve canlı varlık anlamına gelen varlıktır. Bu tür varlık ise, "existant" olan, yani zamanda ortaya çıkan, ait olduğu cinsin genel özelliklerine sahip bir varlıktır. Varlığın niçinini araştırmak da, varlığı zamanda ortaya çıkararak sebebi araştırmak demektir. Bu tür bir sebep araştırmamasından, onu göz ardı etmek ve tartışmaktan kaçınmak suretiyle sıyrılmaya çalışan Sartre, ontolojisi adına, doldurulmaz bir boşluğun ortaya çıkışına aldırılmaz görünüyor. En küçük fenomeni incelerken, aşırılığa varan bir titizlik gösterdiği halde, böyle önemli bir konuda gösterdiği isteksizlikle detaya inmekten kaçınmak istemeşi, boşuna değildir. Çünkü, varlığı zamanda ortaya çıkararak sebebi araştırmaya, onun yatay (horizontal) çözümlenmeleri yeterli değildir; çözüm, düşey (vertical) bir çözümlenmenin ortaya çıkaracağı nedende gizlidir. Böyle bir çözümlenme ise fâil (agent) neden ve Tanrı'nın varlığını gerekli kılacağından, filozofun kabul edemeyeceği bir durumdur. Çünkü, ona göre, Tanrı kavramı çelişkilidir¹⁹. O, çelişkili kavramlara dayanarak, tutarlı bir metafizik kurmayı da boş çaba olarak görür. Hem zaten "her şey, Dünya, insan, Dünya'da olan insan, Tanrı'nın yokluğunu gerçekleştirmiş gibidir."²⁰ O halde, Tanrı'yı Dünya ve insanın varlık şartı gibi görmek için hiçbir neden yoktur. Sanki her şey Tanrı'sız olarak cereyan etmektedir.

Bu noktadan yola çıkan filozof, varlığın, kendi dışında ve kendi nedeni olan başka bir varlıkla bağımlı koparmakta, daha doğrusu, böyle bir bağı hiç kurmamaktadır. Bütün varlıkların en genel karakteri olan varolma fenomeni de (phénomène d'être) yaratmayla ve Tanrıyla ilgisiz görmektedir. Sartre, yaratmayı şu cümleleriyle reddetmektedir: "Varolma fenomeni, créationisme (varlıkların yaratmayla ortaya çıktığını kabul eden görüş) peşin hükmü tarafından bulanıklaştırılmıştır. Bu görüşle, Tanrı'nın Dünya'yı yarattığı düşünüldüğü gibi, varlık da, kesin bir pasiflik içinde bulunuyor gibi gözükmektedir. Fakat, yoktan bir yaratma, varlığın ortaya çıkışını açıklayamaz. Çünkü, varlık bir sübjektifiçi (intra-subjectif) şey olarak kabul edilirse, o zaman, Tanrısal olur, objektifleşip dışta bir varlık kazanamaz, bu sübjektiflik içinde bir objektiflik tasarımına (représentation) sahip olamaz."²¹

18 Petit, Robert, Dictionnaire de la Langue Française, Paris, 1987, p. 731.

19 Sartre, a.g.e., p. 708.

20 Sartre, a.g.e., p. 717.

21 Sartre, a.g.e., p. 31.

Bu satırlardan anlamaktayız ki, filozof, varlığın otonom, kendi başına bir varlık olabilmesinin gerekli şartı olarak, objektiflik ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmakta, bir zihinde olmayı, belirlenime çıkmanın engeli gibi görmektedir. Objektifleşebilmiş nesnenin tek ölçüsü vardır: Fenomenleşebilmek; kendini bütün nitelikleri ve özellikleriyle ortaya koyabilmek. Fenomenal olmak, varolmanın yeter ve gerekli şartıdır. Varolan nesne fenomenler aracılığıyla görüldüğü için, Sartre, "her şey akt halindedir (tout en acte)" demektedir. Ona göre, fiil halindeki varlık, böylece pasiflikten ve sübjektiflikten kurtulmuş olur.

Filozofun yoktan yaratılış için engel gibi gördüğü sübjektifliğin, iki ayrı görünüşü vardır. Bunlar, etik açıdan mutlak bir imkân ve ontolojik bakımdan mutlak bir imkânsızlıktır. Sartre şöyle diyor: "Sübjektivizm kelimesinin iki anlamı vardır ve hasımlarımız bu iki anlam üzerinde oynamaktadırlar. Sübjektivizm, bir taraftan, ferdi süjenin, bizzat kendini seçmesidir. Diğer yandan da insan için, insanî sübjektifliği aşmanın imkânsızlığıdır."²² Bu yüzden sübjektiflik, varlığın nesnelleşmesine engel olan aşılmaz (insurmontable) bir duvar gibidir. Fakat, "sübjektiflik aşılabılır (surmontable) bir duvar olsaydı, varlık, objektifleşebilirmiydi? diye bir soru akla gelebilirse de, buna, Sartre'nin düşüncesi doğrultusunda hayır cevabını vermek gerekir. Çünkü "en-soi" varlık, tıpkı Parmenides'in, lojikkarakterli varlığı gibi, "değişme" ve "oluş"la ilgisizdir. O, neyse öyle olan ve hep öyle olacak olandır. Oysa, sübjektiflikten objektifliğe geçiş, bir değişme demektir. Bu nedenle, varlık değişmeyeceği için, sübjektiflikten kurtulurken, varlığını da kaybedecektir.

Sartre'ın yokluk hakkındaki görüşünü düşünürsek, yaratmayı (création) kabul etmemesi daha iyi anlaşılır. Hatırlanacağı gibi o, varlığın karşıtı olan mutlak yokluk (néant absolu) düşüncesini benimsemez. Ona göre yokluk dediğimiz şey, yoksunluktan ve bulunmayıştan ibarettir. Durum böyle olunca, yaratılış kabul etmek büyük bir çelişki olacaktır. Filozof, kendince tutarlı biçimde açıklamaya çalıştığı varlığın kaynağı probleminde, bu çelişkiye düşmek istemiyor.

Bu sebeplerden dolayı Sartre'a göre varlık, Tanrı'ya rağmen vardır ve varolabilmek için, O'na muhtaç değildir. "Eğer varlık Tanrı'nın karşısında bulunuyorsa, bu, ilâhî yaratmanın en küçük izini taşımamasındandır. Kısacası, varlık yaratılmış olsaydı bile, "en-soi" varlık, yaratılışla açıklanamazdı. O, varlığını yaratılışın dışında bir yolla, yeniden elde ederdi. Bu, varlık, yaratılmamıştır demeye eşittir"²³, diyen filozofun cümleleri, bu konudaki görüşlerini açık ve kesin biçimde ortaya koymaktadır.

Acaba Sartre, bütün bunları söylerken yaratmadan ve yaratıcıdan neyi anlamaktadır? Öncelikle belirtelim ki, kendisi, Tanrı konusunda, en yaygın olan

22 Sartre, *Existentialisme Est Un Humanisme*, Edition Nagel, Génève, 1960, p. 24-25.

23 Sartre, *L'Etre et le Néant*, p. 32.

yanlılardan birine düşmektedir. Onun yaratmayla ilgisiz kabul ettiği Tanrı, bütünüyle antropomorfik (insan biçimli) bir Tanrı'dır. Bu yüzden o, insan fiilleriyle Tanrı fiilleri, insan inşasıyla Tanrı yaratması arasında, elbette bir ayırım göremeyecektir. Böyle bir ayırımsızlık sonunda, ya "Tanrı'yı insanlaştırmak" ya da "insanı tanrılaştırmak" olacaktır ki, her ikisinin de onu açmaza düşüreceği açıktır.

Filozofa göre, yaratma (création) ile "imâl etme" arasında hiçbir fark yoktur. Nasıl ki bir insan, kitabı veya kağıt keseceğini, kafasındaki bir kitap veya kağıt keseceği modeline uygun olarak, belirlenmiş teknikle bizzat imâl ediyorsa, Tanrı da insanı, insan kavram ve modeline uygun olarak yaratmıştır denebilir. Böylece ferdî insan, Tanrısal zihindeki insan kavramını gerçekleştirir²⁴. O, "Yaratmayla", "imâl etme"yi aynı şey saymakla, Platon'un Demiurgos'u gibi, zanaatkâr (artisan) bir Tanrı düşünmektedir. Zanaatkâr Tanrı kavramına, "yaratma" ile "imâl etme" üzerine kurduğu analogiden kalkarak ulaşmaktadır. Ancak, analogi için gerekli şartların bulunmamasından dolayı da yanlış bir sonuca ulaşmaktadır. Unutulmalıdır ki, "analoji, ispatı kesinleştirmez; ancak, onu, mantığa uydurarak ve iki şeyi aynılaştırarak ispat edebilir."²⁵ Analoji esas itibarıyla, farazî hükümler vericidir, ihtimalleri ortaya koyucudur. Ancak, bu ihtimallerin kuvvetli oluşu, sayı bakımından çok önemli karakterler arasında benzeyiş münasebetlerinin kurulmasıyla mümkün olmaktadır. Oysa, Tanrı'nın mahiyeti ile insanın mahiyeti arasında benzerlik olup olmadığı, karakter münasebetlerinin birbirine ne ölçüde benzediği konusu, Tanrı'nın bildirmesi dışında, düşünmeyle bilinebilecek türden bir şey değildir. Bundan dolayı, belirsizlik üzerine kurulmuş bir analoginin verdiği bilginin, katlanmış bir belirsizlik olacağına hiç şüphe yoktur. Belirsiz bilgilere dayanarak varılan yargıların, gerçeklik açısından bir değer taşımayacağı da açıktır.

"Yaratma" ile "imâl etme" arasındaki farkı görürsek, konu, daha iyi açıklığa kavuşacaktır. Bir defa, "yaratma" fiilinde, irade ve bilgi vardır. Yaratan, yarattığı şeyin ne olduğunu bildiği gibi O'nu, o şeyi yaratmaya zorlayan hiç bir şey yoktur. Oysa imâl etmede bu iki şartın bulunması zorunlu değildir. Bilgi şartı bulunması gerektiği halde, irade ve buna bağlı olarak, hürriyet, insan yaratması (imâl) için gerekemeyebilir. Bundan başka, yaratma, şeyi yokluktan çıkarmaktır, diğer deyişle, yokluğu şeye dönüştürmektir. Yaratılan şey, maddesi, formu ve bağlı olduğu düzenle birlikte yokluktan çıkarılmıştır. Ama, imâl etmek, şeyi, şeyden veya şeylerden çıkarmaktır. Diğer deyişle hazır maddeye yeni bir form vermek ve daha önce varolan düzenleri yeni bir düzenin özel bir haline dönüştürmekten ibarettir. "Yaratma" ile "imâl" arasındaki bu derin mahiyet ayrılığı yüzünden, yapılan analoginin ve çıkarılan sonucun hiç de isabetli olmadığı görülecektir.

24 Sartre, *Existentialisme est un Humanisme*, p. 19-20.

25 Dorolle, Maurice, *Le Raisonnement par Analogie*, P.U.F. Paris, 1949, p. 170.

Tanrı veya O'nun rolünü üstlenebilecek bir prensibin olmadığı bir dünyada varlığın tanrısı, varlığın kendisi midir? Sartre için, geriye sadece bu alternatifini kabul etmekten başka çare kalmadığı göz önüne getirilirse, "evet" demesi beklenir. Ancak, bu "evet" in onu ne kadar güç duruma sokacağı da ortadadır. Bundan dolayı, varlığa, kendinin nedeni olma hakkını tanımıyor. Varlığın, kendini yaratmamış olduğu ilkesinden, kendinden önce varolabileceği sonucunu da çıkarmamamız gerektiğini söylüyor. Ona göre varlık, bilinç gibi, kendinin nedeni değildir, varlık; ancak kendisidir²⁶.

"En-soi" dediğimiz varlık, kendini yaratmadığı gibi, başka varlıkları da yaratamaz, o, ne kendinin, ne de diğer varlıkların temeli, ana ilkesi olamıyorsa, bunun nedeni, "temel" prensibinin Dünya'ya "pour-soi" ile birlikte gelmesidir²⁷. Filozof, varlığın kaynağı problemini göz ardı etmek anlamına gelen bu ifadeyle, onu çözmek yerine, başka bir alana kaydırmış ve yeni bir problem olmuyor mu? Varlığın kaynağını problem edinen, hem "en-soi" varlık, hem de "pour-soi" varlık olan ve dyadique bir yapıyı sürdüren insan²⁸, bütün varlıkların kaynağını araştırmaktan kaçınabilir mi? Elbette ki hayır. Fizik varlığının kaynağı konusunda fikir yürütmeyen hiçbir insan düşünülemez. Bu yüzden, Sartre'ın görüşlerine katılmak için kendimizde cesaret göremiyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Sartre'ın fenomenolojik ontolojisinde, gerçek anlamda varolma hakkına sadece, tam, kararlı ve zorunsuz bir varlık olan en-soi varlık, yani nesne sahiptir. Nesnelere özünü fenomenlerle tanıyan pour-soi varlık bilinç ise, kaygan, değişken bir yapıya sahiptir. Tam olarak başaramamakla birlikte varlık olmaya çalışır. Bu ontoloji, fenomenolojik metodla; daha çeşitli varlık seferlerine ulaşabileceği halde, gerçekliği "nesnel olan"la sınırladığı için bunu başaramamıştır. Üstelik anılan metod, varlığın kaynağıyla ilgili bir sonuç çıkarmaya elverişli olmadığı halde, Sartre zorlamayla bunu yapmakta, varlığın ne kendi dışında, ne de kendi içinde hiçbir nedeni olmadığını, dolayısıyla Tanrı'nın yeryüzünde bulunmasının imkansızlığını kabul etmektedir. Fenomenolojik metodun yanlış kullanışıyla elde edilen bu yargı, Sartre ontolojisinin genel prensipleriyle ilişkisiz bir ifadedir.

26 Sartre, L'Être et le Néant, p. 58.

27 Sartre, a.g.e., p. 35.

28 Ülken, Hilmi Ziya, Varlık ve Oluş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: LXXXV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 129.